

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ

Аналіз зместу работ апошніх двух дзесяцігоддзяў, прысвечаных арфаграфічнай праблематыцы паказвае, што вывучэнне арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы ў іх прадстаўлена з розных бакоў:

1) гісторыя фарміравання арфаграфічнай сістэмы (А.Жураўскі, В.Іўчанкаў, І.Гапоненка, У.Куліковіч, І.Клімаў, С.Запрудскі, А.Падлужны, З.Саўка, Г.Чараповіч);

2) дыскусійныя матэрыялы і прапановы адносна рэфармавання беларускага правапісу (В.Вячорка, А.Жураўскі, А.Каўрус, А.Падлужны, З.Саўка, Б.Пятровіч);

3) каментарыі да Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (Г.Валочка, З.Бадзевіч, В.Зіманскі, В.Іўчанкаў, У.Куліковіч, А.Лукашанец, З.Саўка);

4) метадычныя распрацоўкі ўрокаў (Д.Дзядко, В.Іўчанкаў, С.Клундук, У.Куліковіч, З.Несцяровіч, І.Савіцкая, С.Цыбульская, Н.Якубук);

5) вучэбна-метадычныя дапаможнікі (Л.Антанюк, Г.Валочка, З.Бадзевіч, В.Іўчанкаў, А.Жосткіна, Г.Кулеш, У.Куліковіч, Б.Плотнікаў, В.Сіўковіч, С.Цыбульская, Н.Якубук);

5) лексікаграфічныя выданні (Л.Баршчэўскі, А.Баршчэўская, У.Куліковіч, І.Капылоў, А.Лукашанец, Т.Маракуліна, М.Прыгодзіч, В.Раманцэвіч);

6) аналіз лексікаграфічных крыніц (Г.Арцямёнак, А.Жалуновіч, М.Клюева, З.Саўка, Н.Снігірова);

7) асобныя аспекты тэорыі арфаграфіі (Ж.Белакурская, С.Запрудскі, І.Клімаў, У.Куліковіч, В.Курцова, Я.Марозава, Н.Мячкоўская, А.Падлужны і іншыя).

Усе гэтыя працы сведчаць, што пытанне пра развіццё арфаграфіі на сучасным этапе надзвычай актуальнае і своечасовае. І паколькі арфаграфія – гэта навуковая дысцыпліна, значыць, размова пра перспектывы далейшага ўдасканалення арфаграфіі павінна ісці вакол асноўных палажэнняў самой навукі, г.зн. тэорыі і метадалогіі, тым больш, як адзначаў А.Жураўскі ў 1991 г.: «Сучаснае беларускае мовазнаўства не можа пахваліцца тэарэтычнымі распрацоўкамі мовазнаўчых праблем» [1, с. 1].

Да неадкладнага вырашэння тэарэтычных пытанняў арфаграфіі нас падштурхоўваюць тры факты.

Факт першы. Неапраўдана вялікая значымасць арфаграфіі ў свядомасці людзей, якія атаясамліваюць правілы напісання з усёй сістэмай мовы і на аснове гэтага фарміруюць сваё стаўленне да беларускай мовы як сродку камунікацыі. Фармальнымі падставамі для суаднясення правапісу з мовай служаць: а) цесная узаемасувязь алфавіта і арфаграфіі як частак агульнай сістэмы мовы з фанетыкай, фаналогіяй, арфаэпіяй, лексікалогіяй, граматыкай, б) даступнасць для візуальнага назірання кожнай асобы за тымі зменамі, якія адбываюцца ў перадачы на пісьме слоў. Менавіта пісьмо (графіка і арфаграфія) становіцца падставай для стварэння мадэлі грамадскіх паводзінаў, а таксама (надзвычай часта аматарскіх) тэрэтычных канцэпцый развіцця беларускай мовы. Сведчаннем таму лісты чытачоў, якія друкуе газета «Звязда» ў рубрыцы «Новыя лісты пра галоўнае». У адным з такіх лістоў чытаем: *«Вось я і падумаў, што расіянам у мэтах эканоміі можна выкінуць з мовы яшчэ і мяккі знак, пісаць як мы, беларусы, **ноч, рож, проч** і г.д. А вось нам з рускай мовы трэба ўзяць у сваю, беларускую, літару «щ» і пісаць **щасце, шупак, щыры** і г.д. Такім чынам будзе эканоміцца шмат паперы і грошай...»* [2]. Указаныя аспекты не павінна заставацца па-за ўвагай мовазнаўцаў. Мы мусім разабрацца ў сутнасці людскіх канцэпцый і вызначыць свае адносіны да іх. Праца лінгвістаў па стварэнні тэрэтычнай базы для арфаграфічнай сістэмы з'яўляецца ў такім выпадку трывалым падмуркам для дзейнасці нашага грамадства ў галіне адукацыі і асветы, важкім унёскам у справу развіцця беларускай культуры і навукі.

Факт другі. Прыняцце Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» і масавае вывучэнне гэтых змен не толькі ў асяроддзі школьнікаў і студэнтаў, а ў розных працоўных калектывах, вядзенне справаводства па-беларуску. Гэты факт ставіць перад лінгвістамі тэрэтычныя і метадалагічныя пытанні ў значнай ступені новыя як для арфаграфіі, так і для ўсёй навукі аб мове. Сярод іх назавём асноўныя.

А) У нас і па сёння няма па-навуковаму дакладнага тэрэтычнага абгрунтавання мэтазгоднасці прыняцця новых правілаў і рэдагавання старых. Прадстаўлены ў сетцы інтэрнэт, асобных навукова-метадычных выданнях пералік чыннікаў (недаступнасць для карыстальнікаў зводу «Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (1959 г.), змены фанетычнага, марфалагічнага, сінтаксічнага характару, а таксама абнаўленне лексічнага складу мовы), якія выклікалі неабходнасць удакладніць правапіс, з'яўляецца маларазумелым для радавога носьбіта мовы, а для спецыяліста павярхоўным і непераканаўчым, паколькі, як

даказана шматгадовай практыкай стварэння рацыянальнай арфаграфіі, пісьмо – гэта ўнутраная «тэхніка мовы», і рознабаковасць варыянтаў запісу маўлення не залежыць ад марфалагічных, сінтаксічных, лексічных зменаў у мове, а заўсёды звязана з аб'ектыўнымі заканамернасцямі фанетыка-фаналагічнай арганізацыі канкрэтнай мовы і семіётыкай літарнай маніфестацыі камунікатыўна рэлевантных сутнасцей у гучанні маўлення [3].

Б) Цікавым з пункту гледжання стварэння аб'ектыўнай карціны нармалізацыі беларускага правапісу бачыцца азнаямленне шырокай грамадскасці з прапановамі, якія паступалі ў камісію па дапрацоўцы зводу правілаў на заключным этапе яе працы, а таксама аб'ектыўны, непрадузяты аналіз і каментарый прынятых рашэнняў. Прыкладна такі, які быў зроблены ў свой час рускімі і ўкраінскімі кадыфікатарамі ў дачыненні да рускай і ўкраінскай моў.

В) Сёння ў беларускім грамадстве існуюць і канкуруюць дзве нарматыўныя арфаграфічныя сістэмы, два стандарты беларускай мовы [4]: тарашкевіца і наркамаўка. Гэта рэальнасць. Для далейшага ўдасканалення тэарэтычных асноў афіцыйнай арфаграфіі надзвычай важна выявіць узаемаўплывы аднаго правапісу на другі, асэнсаваць наступствы суіснавання правапісных варыянтаў.

Г) Нам, як ніколі раней, варта больш адказна і прынцыпова падысці да лексікаграфічнай працы ў Беларусі. Па-першае, патрабуецца сур'ёзнае тэарэтычнае абгрунтаванне адносна падбору і ўключэння лексічных адзінак ў арфаграфічны слоўнік. (На наш погляд, словы тыпу *дом, стол, вол*, у якіх няма арфаграм, не павінны фігураваць у даведніку па арфаграфіі). Па-другое, неабходна правесці работу па выяўленні ў выдадзеных слоўніках памылковых напісанняў тыпу *бронетэхніка, баўэр, вадохрышча* і асэнсаванні прычын з'яўлення падобнай кадыфікацыі. Па-трэцяе, вызначыць свае адносіны да фіксацыі ў нарматыўных слоўніках шматлікіх арфаграфічных варыянтаў (напрыклад, правапіс літар *е/э* ў запазычанай лексіцы: *бізнес і бізнэс, Інданезія і Інданэзія, экзекуцыі і экзэкуцыя*). Па-чацвёртае, абгрунтаваць мінімальны корпус лексічнага матэрыялу для ўключэння ў арфаграфічныя слоўнікі для розных узроставых катэгорый навучэнцаў (школьнікі, студэнты).

Факт грэці. Значная ўвага да вывучэння арфаграфічных правілаў у агульнаадукацыйных, прафесійна-тэхнічных установах адукацыі і ВУ, вялікая колькасць правапісных заданняў у тэстах цэнтралізаванага тэсціравання, ад правільнасці выканання якіх іншы раз залежыць лёс маладога чалавека. Гэты факт патрабуе перагляду і ўдакладнення як

самой тэорыі арфаграфіі, так і методыкі выкладання мовы ў агульнаадукацыйных і вышэйшых навучальных установах Рэспублікі Беларусь.

Першае, што неабходна здзейсніць, – дакладна вызначыць аб’ёмы і змест такіх асноўных паняццяў, як «арфаграфія», «арфаграма», «апорнае напісанне», «арфаграфічнае правіла», «арфаграфічны прынцып» у дачыненні да беларускіх рэалій з улікам дасягненняў сусветнага мовазнаўства і моўнай сітуацыі ў Беларусі і за яе межамі. Тое, што гэта патрэбна зрабіць тэрмінова, каб не выклікаць непараўмення ў вучняў і настаўнікаў, праілюструем на прыкладзе тэрмінаў «арфаграфія» (*праваніс*) і «арфаграфічны прынцып», адзінства поглядаў на якія так і не выпрацавана ў нашым мовазнаўстве на працягу амаль сотні гадоў вывучэння.

Тэрмін «арфаграфія». У 20-я гг. ХХ ст., паводле Б.Тарашкевіча, праванісам называлася сістэма правілаў аб напісанні галосных і зычных і адступленняў ад гэтых правілаў [5, с.110]. Паводле Я.Лёсіка, арфаграфія – гэта 1) спосабы перадачы слоў і граматычных формаў на пісьме; 2) навука, або тэорыя прынцыпаў напісання; 3) правілы, пабудаваныя на пэўных прынцыпах у дачыненні да тых слоў, дзе вымаўленне не супадае з напісаннем. «*Пад праванісам, – адзначаў даследчык, – трэба разумець, з аднаго боку, спосабы перадавання слоў і граматычных форм на пісьме, а з другога боку, – навуку, або тэорыю тых прынцыпаў, або аснаванняў, якіх трэба трымацца пры пісанні ў тэй ці іншай мове... Агулам жа праванісам называюцца правілы, пабудаваныя на пэўных прынцыпах, якія вучаць, як трэба пісаць у тых разох, калі пішацца ня так, як чуваць*» [6, с. 49-50].

У 60-я гг. ХХ ст. пры тлумачэнні тэрміна не было ўказання на тое, што арфаграфія – навука. Параўнайце: «арфаграфія – сістэма правіл, якія вызначаюць суадносіны паміж фанетыкай і графікай (г.зн. паміж гукавым складам слова і тымі сродкамі, якімі гэты гукавы склад можа перадавацца на пісьме)» [7, с. 107]. У гэтым жа падручніку, прызначаным для студэнтаў філалагічных факультэтаў універсітэтаў і педагагічных інстытутаў, даецца пералік асноўных задач арфаграфіі: устанавіць правілы 1) перадачы на пісьме гукавога складу асобнага слова ці значымых частак слова; 2) злітнага, паўзлітнага (дэфіснага) або раздзельнага напісання слоў; 3) напісання вялікай і малой літары; 4) пераносу слоў з аднаго радка на другі. Як бачым, сярод пералічаных правілаў няма ўказання на групу правілаў графічнага скарачэння слоў, хаця тэорыя графічных скарачэнняў актыўна распрацоўвалася ў рускім мовазнаўстве ў 50-60 гады ХХ ст.

Адно з першых спроб прапанаваць поўную дэфініцыю тэрміна «арфаграфія» знаходзім у вучэбным дапаможніку для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры (1985 г.), аўтарам якога з'яўляецца Я.Камароўскі. Паводле гэтага аўтарытэтнага выдання (яно прадстаўлена ў спісе літаратуры да праграм па беларускай мове для школ і ВНУ больш за 25 гадоў) тэрмін *арфаграфія* мае шэсць значэнняў, два з якіх (падкрэсленыя) яўна абазначаюць адно і тое ж: 1) сістэма абавязковых кадыфікаваных правіл напісання слоў і іх форм; 2) форма перадачы на пісьме вуснай літаратурнай мовы; 3) важнейшы сродак пісьмовых зносін людзей; 4) сацыяльнае ўстанаўленне; 5) прыкладная мовазнаўчая дысцыпліна; 6) зручны практычны сродак пісьмовых зносін. «*Арфаграфія, або правапіс – гэта сістэма абавязковых, агульнапрынятых і кадыфікаваных правіл напісання слоў і іх форм, форма перадачы на пісьме вуснай літаратурнай мовы. У адрозненне ад іншых відаў пісьма (стэнаграфія, фанетычная транскрыпцыя) арфаграфія з'яўляецца важнейшым сродкам пісьмовых зносін людзей... Арфаграфія – сацыяльнае ўстанаўленне, прыкладная мовазнаўчая дысцыпліна, зручны практычны сродак пісьмовых зносін*» [8, с. 26].

У другой, не менш папулярнай кнізе Л.Бурака (1985 г.) для студэнтаў-завочнікаў вышэйшых навучальных устаноў БССР акцэнтуюцца ўвага толькі на трох аспектах: 1) раздзел мовазнаўства, які вывучае правапісныя нормы; 2) навука, якая рэгулюе спосабы выкарыстання графічных сродкаў; 3) сістэма правіл, якая замацоўвае адзіныя нормы напісання. «*Раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца правапісныя нормы літаратурнай мовы, называецца арфаграфіяй або правапісам. Арфаграфія цесна звязана з графікай; яна рэгулюе спосабы выкарыстання графічных сродкаў для аднастайнай перадачы на пісьме вуснай формы літаратурнай мовы. З'яўляючыся сістэмай правіл, якія маюць абавязковы характар, арфаграфія вызначае і замацоўвае адзіныя нормы напісання розных слоў і іх марфалагічных частак*» [9, с. 86].

Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (1990 г.), а таксама энцыклапедыя «Беларуская мова» (1994 г.) дубліруюць азначэнне, прапанаванае ў 60-я гг.: «*Арфаграфія – сістэма агульнапрынятых правіл перадачы вуснай мовы на пісьме. Гэта правілы: а) пра напісанне слоў і іх частак (марфем); б) перанос частак слоў на наступны радок; в) злітнае, асобнае і паўзлітнае напісанне слоў; г) ужыванне вялікай літары*» [10, с. 23].

У адным з першых запатрабаваных, актуальных, грунтоўных даведнікаў для школьнікаў і абітурыентаў В.Старычонка (2000 г.) прапануецца дэфініцыя, з якой вынікае, што арфаграфія – гэта: 1) раздзел мовазнаўства, які ўсталёўвае правілы пісьма; 2) сістэма агульнапрынятых

правіл, якія рэгулююць аднастайнае, унармаванае напісанне: *«Арфаграфія, або правапіс – раздзел мовазнаўства, што ўсталёўвае правілы для перадачы на пісьме вуснай мовы. Тэрмінам «арфаграфія» часта называюць сістэму агульнапрынятых правілаў, якія рэгулююць аднастайнае, унармаванае напісанне слоў і марфем. У арфаграфію таксама ўключаюцца правілы злітнага, паўзлітнага і асобнага напісання слоў, іх графічнага скарачэння, ужывання вялікай літары, а таксама пераносу слоў»* [11, с. 49].

Менавіта такое разуменне тэрміна «арфаграфія» прадстаўлена ў большасці кніг па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў і ВНУ нашай краіны. Напрыклад, у адным з апошніх выданняў вучэбнага дапаможніка «Сучасная беларуская мова» для студэнтаў ВНУ пад рэдакцыяй Л.Грыгор’евай (2006, 2011) чытаем: *«Арфаграфія – гэта, па-першае, раздзел мовазнаўства, які вывучае і распрацоўвае сістэму правіл, што вызначаюць аднастайную перадачу вуснай мовы на пісьме, і, па-другое, гістарычна складзеная агульнапрынятая сукупнасць правіл напісання»* [12, с. 73].

На наш погляд, прапанаваная дэфініцыя тэрміна «арфаграфія» не адлюстроўвае рэальнай карціны ўсяго комплексу пытанняў, якія звязаны з гэтым паняццем. Па-першае, у ёй не ўлічваецца практычнае прымяненне арфаграфічных законаў у пісьмовай практыцы. Напрыклад, у такіх выразах, як *«арфаграфія СМІ», «арфаграфія школьных сачыненняў», «арфаграфія эмігранцкіх выданняў»,* дзе слова «арфаграфія» можа быць патлумачана як «выконваемасць арфаграфічных правілаў». Па-другое, сярод сучасных арфаграфічных прадпісанняў маюцца такія, якія афіцыйна дазваляюць варыянтную перадачу на пісьме слоў і формаў слоў: *прамень і промень, гарод і агарод, кухань і кухняў, каўбаса і кілбаса, ляск і лязг, іржаны і аржаны.* Указанне на такую асаблівасць нашых правілаў, як нам здаецца, дазволіць аб’ектывізаваць а) лексікаграфічную працу (складальнікі слоўнікаў не будуць імкнуцца выкінуць словы, у напісанні якіх не ўпэўнены, а будуць падаваць іх як два раўнапраўныя варыянты: *Барнеа і Барнэа, бізнес і бізнэс, браўзер і браўзар, сканер і сканар, блендар і блэндар, экзекуцыя і экзэкуцыя*); б) сістэму праверкі ведаў па арфаграфіі за курс агульнаадукацыйнай школы (распрацоўшчыкі заданняў для цэнтралізаванага тэсціравання не стануць уключаць такія лексічныя адзінкі ў змест экзаменацыйных матэрыялаў).

На падставе гэтых дзвюх заўваг мы прапануем наступнае азначэнне тэрміна «арфаграфія»:

Арфаграфія – гэта 1) раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца і распрацоўваюцца правілы аднастайнай перадачы вуснай мовы на пісьме,

а таксама правілы, якія прадугледжваюць нарматыўную варыянтнасць асобных напісанняў; 2) гістарычна складзеная агульнапрынятая сукупнасць правілаў напісання, 3) сістэма агульнапрынятых напісанняў, якая складалася гістарычна і якой карыстаецца грамадства; 4) практычнае прымяненне правілаў у пісьмовых тэкстах (у выразах тыпу: арфаграфія школьных сачыненняў, арфаграфія СМІ).

«Арфаграфічны прынцып». У 20-я гг. ХХ ст. беларускія навукоўцы прапаноўвалі ствараць правілы перадачы гукаў на пісьме на аснове пяці арфаграфічных прынцыпаў: 1) фанетычнага (згодна з вымаўленнем – для напісання галосных); 2) этымалагічнага (паводле сучаснай тэрміналогіі – марфалагічнага – для перадачы зычных); 3) прынцыпу напісання «чужаземных» слоў; 4) гістарычнага (калі сучаснае напісанне адпавядае таму, як пісалася раней; 5) прынцыпу для правапісу складаных слоў, які паводле назіранняў Я.Лёсіка, знайшоў адлюстраванне ў Тарашкевічавым правіле правапісу складаных лічэбнікаў.

У сучаснай навукова-метадычнай літаратуры традыцыя, закладзеная ў 20-я гады, не знайшла поўнага свайго працягу. Сёння правілы цэнтральнага раздзела (літарнае абазначэнне гукавога складу слова) будуецца на чатырох ключавых ідэях, дзве з якіх называюцца прынцыпамі (фанетычны і марфалагічны (фанематычны)), а дзве другія напісаннямі (традыцыйныя і дыферэнцыраваныя). Больш таго, у нашым сучасным мовазнаўстве няма адзінства поглядаў на сутнасць кожнага прынцыпу, а таксама на тое, якія канкрэтныя арфаграмы адносяцца да таго ці іншага прынцыпу напісання. Напрыклад, у многіх вучэбных дапаможніках для школы і ВУ сцвярджаецца, што перадача на пісьме *аканія* і *яканія* – гэта фанетычны прынцып. Аднак, як сведчыць практыка, у многіх выпадках напісанне літар *я/е* не заўсёды вызначаецца вымаўленнем. Большасць карыстальнікаў беларускай мовай вымаўляюць *вяснавы*, *вецяр*, а пісаць трэба *веснавы*, *вецер*. Падчас правядзення цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове ў 2007 г. абітурыентам прапаноўвалася адзначыць словы, у якіх напісанне выдзеленых арфаграм заснавана на марфалагічным прынцыпе. Сярод такіх слоў, паводле адказаў, значацца *тысяча*. [13, с. 32], *месяц* [13, с. 69], *святкаваць* [13, с. 85]. У падручніку ж «Курс беларускай мовы», напісанне арфаграм ва ўказаных словах інтэрпрэтуецца як традыцыйны прынцып [14, с.158], як і ў вучэбным дапаможніку для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання «Рэпетытар па беларускай мове» [15, с. 44].

Другое, на чым варта запыніць увагу, – лагічнасць, інфарматыўнасць новых правілаў. Напрыклад, аналіз зместу правілаў Закона, што датычацца арфаграфіі абрэвіатур дазволіў выявіць

некаторыя супярэчлівасці, якія не ў поўнай меры садзейнічаюць стабілізацыі правапіснай нормы, не спрыяюць арганізацыі якаснага вучэбна-выхаваўчага працэсу ў школе і ВНУ. Так, у Законе маюцца два параграфы, якія рэгламентуюць напісанне галосных у складанаскарочаных словах і часткова супярэчаць адзін аднаму. У § 7, п. 4, гаворыцца: «Складанаскарочаныя словы пры напісанні звычайна разглядаюцца як простыя словы з адным націскам: *зямфонд*, *лясгас*» [16, с.13]. У § 20 п. 1 арфаграфічная рэкамендацыя гучыць наступным чынам: «У абрэвіятурах скарачаныя часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: *генплан* (*генеральны*), *запарк* (*заалагічны*), *педфак* (*педагагічны*), *ваенкам* (*ваенны камісар*), *лясгас* (*лясная гаспадарка*), *інтэрнал* (*інтэрнацыянальная паліцыя*) і інш.» [16, с. 25].

Як бачым, адно і тое ж слова (*лясгас*) прыводзіцца ў якасці прыклада і ў § 7 і ў § 20, што падштурхоўвае моўцу да суб'ектыўнасці ў выбары правільнага напісання і выклікае «узаконеную» арфаграфічную варыянтнасць. Напрыклад, абрэвіятуру, утвораную са словазлучэння *ваенны марак* адны студэнты могуць напісаць *ваянмар* (паводле правіла § 7), другія – *ваенмар* (паводле правіла § 20). Каму ў такой сітуацыі залічваць памылку? Адказ адназначны. Нікому. Бо і першыя і другія кіраваліся правіламі Закона.

Сярод прыкладаў § 20 ёсць слова *запарк*, якое ў дадзеным выпадку не на сваім месцы, паколькі напісанне ў складанаскарочаных словах часткі *заа-* (*зоа-*) залежыць не ад поўнага слова *заалагічны*, а ад націску ў другой частцы. Калі націск прыпадае на першы склад, то пішацца *заа-*: *заалогія*, *заатэхнік*, *заасад*, *зааферма*, *зааэкспарт*; калі на другі, трэці і г.д., то пішацца *зоа-*: *зоакабінет*, *зоафакультэт*, *зоаінжынер*, *зоамагазін*, *зоапланктон*. Да ліку такіх абрэвіатур, дзе напісанне літара *о* (*а*) залежыць ад націску ў другой частцы слова, адносяцца *домработніца* (*дамашняя работніца*), *спартклуб* (*спартыўны клуб*), *спортпляцоўка* (*спартыўная пляцоўка*) і некаторыя іншыя.

З прыведзеных прыкладаў напрашваецца выснова: а ці не варта нам сёння весці гаворку пра прыныцы напісання складаных і складанаскарочаных слоў як пра самастойны прыныцы беларускай арфаграфіі, які, дарэчы, і быў прапанаваны Я.Коласам у 20-я г. XX ст. у кнізе «Методыка роднай мовы».

Трэцяе, што патрэбна асэнсаваць, – уплывы новых правілаў на іншыя ўзроўні мовы. Кожны карыстальнік беларускай мовай павінен ведаць, што арфаграфічныя інавацыі, накіраваныя на ўзнаўленне заканамерных суадносін паміж вымаўленнем і правапісам, аказалі ўплыў на:

1) гукавую арганізацыю маўлення (змяніўся склад і паслядоўнасць фанем у асобных словах – *бартар, тэндар; трыа, адажыа*, замест ранейшых *бартэр, тэндэр; трыо, адажыо*);

2) станаўленне новых арфаэпічных нормаў (*шэсцьдзясят; шніцаль; прафкам, інтэрпал; чань-чуньскі, Токіа*, замест *шэсцьдзесят; шніцэль; прафком, інтэрпол; чань-чуньскі, Токіо*);

3) сістэматызацыю дзеяння такога фанетычнага закона беларускай літаратурнай мовы, як «аканне» (*стагадовы, стагалосы*, замест *стогадовы, стогалосы*);

4) стабілізацыю складовага прынцыпу беларускай графікі (*кансамэ, Мерымэ, Нью-Ёрк*, замест *кансаме, Мерыме, Нью-Йорк*);

5) нагляднасць вылучэння марфем, што патрабуе адпаведнага ўдакладнення ў марфемным слоўніку падчас яго перавыдання (*кантрасны, баласны, фарпосны* замест *кантрастны, баластны, фарпостны*);

6) складападзел (*клоўн*, раней *кло-ун*) – з’явілася больш закрытых складоў (параўн.: *фаў-на, саў-на*, раней: *фа-у-на, са-у-на*); гэты факт патрабуе перагляду асобных вывадаў, змешчаных у «Кароткай граматыцы беларускай мовы» (Мінск, 2007. С. 45), дзе адзначаецца, што на сучасным этапе ў беларускай мове дзейнічае тэндэнцыя ўтварэння адкрытых складоў;

7) лексічную сістэму беларускай літаратурнай мовы: з’явіліся новыя аманімічныя адзінкі (*катар* (хвароба) і *катар* (лодка)); адбылося папаўнення сінанімічных радоў за кошт увядзення ў якасці выключэння з правіла правапісу *ў* (*нескладовае*) і *у* (*складовае*) русізма *траур*, які не фіксаваўся ранейшымі слоўнікамі, уключэнне ў якасці ілюстрацыйнага прыкладу слова *наскі*, якое ў 70-я г. ХХ ст. класіфікавалася як дыялектнае.

Чацвёртае, да чаго можна прыступіць пасля тлумачэння (распрацоўкі) асноўных паняццяў, – стварыць працэдуру пабудовы аптымальнай беларускай арфаграфіі, зыходным пунктам якой, з пункту погляду тэорыі арфаграфіі, з’яўляюцца арфаграфічныя «памылкі», што сустракаюцца ў пісьмовай практыцы. Менавіта вынікі даследаванняў памылковых напісанняў у школьных і студэнцкіх работах, а таксама ў сучасным друку, інтэрнэтаўскіх матэрыялах, тыпалагізацыя памылак, дазваляць устанавіць псіхалагічныя перадумовы ў выбары напісанняў па-беларуску, г.зн. выясніць, якая арфаграфія (рускай мовы, «тарашкевіца» ці іншая) функцыянуе ў свядомасці сучасных беларусаў і аказвае значны ўплыў на выбар той ці іншай беларускай арфаграмы. Тэарэтычныя дасягненні тыпалогіі могуць прымяняцца пры ўдакладненні або стварэнні правілаў, а таксама ў методыцы вывучэння беларускай мовы.

Вывады. Пытанні тэорыі і практыкі арфаграфіі маюць сёння не толькі навуковае, але і агульнанароднае значэнне. Добрая тэорыя будзе садзейнічаць павышэнню актыўнасці і значэння мовазнаўчай навукі ў жыцці грамадства, далейшаму ўдасканаленню моўнай практыкі народа, павышэнню культуры маўлення як вялікага фактара грамадскага развіцця і культуры сучаснага грамадства.

Эфект тэарэтычнай арфаграфіі вымяраецца выйгрышам у часе і сілах вучняў і настаўнікаў пры вывучэнні арфаграфіі і граматыкі роднай мовы. Так, пры дапамозе новых метадык і ўкаранення інфармацыйных тэхналогій час, які затрачваецца на засваенне аднаго і таго ж матэрыялу, можа быць скарачаны больш чым у два разы, пры практычна 100 % засваенні.

Літаратура

1. *Жураўскі А.* Рэформа правапісу: як гэта было // *Настаўніцкая газета*. 5 чэрв. 1991. С. 1-2.
2. *Доўнар В.* Новыя лісты пра галоўнае // *Звязда*. 5 лістапада 2011. С. 7.
3. Гл.: *Мечковская Н.Б.* Типология графико-орфографических реформ в истории славянской письменности: фонетико-фонологические и социо семиотические аспекты / Белор. комит. славистов. Минск, 1998. 32 с. [1 с.] – (Доклады XII Междунар. съезд славистов).
4. Гл.: *Клімаў І.* Два стандарты беларускай літаратурнай мовы // *Мова і соцыум: Зб. навук. прац / Пад рэд. Я.Я. Іванова. Магілёў, 2004. С. 92-131.*
5. *Тарашкевіч Б.* Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1929. 136 с.
6. *Лёсік Я.* Граматыка беларускае мовы: Фонэтыка. Менск, 1926. 134 с.
7. Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Фанетыка. Арфаграфія. Лексікалогія. Падр. для студ. філал. фак. ун-таў і пед. ін-таў / М.В. Бірыла, М.Г. Булахаў, П.П. Шуба. Мінск, 1961. 206 с.
8. *Камароўскі Я.М.* Сучасная беларуская арфаграфія. Мінск, 1985. 160 с.
9. *Бурак Л.І.* Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. для студэнтаў-завочнікаў ВУНУ БССР / Пад рэд. Л.М. Шакуна. 2-е выд. дапрац. Мінск, 1985. 319 с.
10. *Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А.* Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мінск, 1990. 222 с.
11. *Старычонок В.Д.* Беларуская мова: ад А да Я: У дапамогу абітурыентам і школьнікам. Мінск, 2000. 367 с.
12. Сучасная беларуская мова: Вучэб. дапам. / Л.М. Грыгор’ева [і інш.]; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор’евай. Мінск, 2006. 559 с.
13. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова: зборнік тэстаў / Рэсп. Інстытут кантролю ведаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Мінск, 2007. 95 с. (Школьнікам, абітурыентам, навучэнцам).
14. *Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І.* Курс беларускай мовы: Падручнік. Мінск, 1996. 654 с.
15. *Кулеш Г.І., Ціванова Г.К.* Рэпетытар па беларускай мове: фанетыка, арфаэпія і правапіс: для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання. Мінск, 2008. 128 с. (Школьнікам, абітурыентам, навучэнцам).
16. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мінск: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008. 144 с.